vaarding van het Godsbestaan komt langs den weg van verstandelijke overwegingen, hetzij op grond van de inspraak van het geweten, hetzij tengevolge van gedane waarnemingen, in den grond van de zaak is men het weer met elkander eens.

Ieder die maar nadenken wil, en ieder, die de problemen van het leven slechts nuchter beschouwen wil, moet eigenlijk in staat zijn het bestaan van God te aanvaarden.

Hiertegenover moeten wij stellen de opmerking dat alleen de geloovige weten kan dat God bestaat. Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde. Tevergeefs zoekt men bij Kagawa op dit punt een heenwijzing naar de Apostolische Geloofsbelijdenis. En wij mogen toch niet vergeten dat deze passage voorkomt in een evangelisatie-toespraak! Tevergeefs zoekt men een belijden van de groote werken Gods in schepping en herschepping, een getuigen van de openbaring die God heeft willen geven dat Hij alle dingen bestuurt naar Zijn wil en welbehagen en dat Hij zulks doet als de Almachtige.

De grondwaarheden van het christelijk geloof worden op dit punt door Kagawa dus niet in het licht gesteld.

H.-K. H. M.

UIT DE SCHRIFT

En vóór het feest van Pascha, Jezus wetende...

En voor het feest van Pascha, Jezus wetende, dat Zijn ure gekomen was, dat Hij uit deze wereld zou overgaan tot den Vader, alzoo Hij de Zijnen, die in de wereld waren, liefgehad heeft, zoo heeft Hij hen liefgehad tot het einde. Joh. 13: 1.

Johannes, die aan zijn evangelie een proloog laat voorafgaan, laat zulk een proloog ook voorafgaan, als hij toekomt aan de beschrijving van het lijden van onzen Heere Jezus aan het einde van Zijn leven. En in dien proloog mag Johannes heerlijk spreken van onzen Heere Jezus Christus en Zijn liefde, van Zijn liefde, die Hij betoont tot het einde.

Ach, Johannes moet gaan spreken van een lijden, waaraan geen enkel lijden gelijk is. Hij moet gaan spreken van aanvallen door den vorst der duisternis, die al zijn macht concentreert op een persoon, van hoogepriesters, die den Messias offeren, opdat hun macht behouden blijft, van een volk, dat Hem verwerpt. Die tot het Zijne kwam, van den Zoon van God, Die zóó bitter lijden moet, dat Hij het uitroept: Mijn God, Mijn God, waarom hebt Gij Mij verlaten, van het dragen van den ontzaglijken last van Gods toorn en wie kan dien last dragen?

Johannes heeft al dat lijden gezien, en hij heeft zich grootelijks ontroerd. Maar hij heeft zich ook grootelijks verwonderd, zich verwonderd over de heerlijkheid, die zijn Meester had, ook in Zijn lijden, zich grootelijks verwonderd ook hierover, dat zijn Meester de Zijnen in al dat lijden heeft liefgehad tot het einde toe, en hij heeft er in geweid met een bewonderend oog en hij kan niet anders zijn beschrijving van dit lijden beginnen dan met de woorden: En alzoo Hij de Zijnen heeft liefgehad, zoo heeft Hij hen liefgehad tot het einde.

En dat heeft Hij gedaan, voor het feest van Pascha, wetende, dat Hij uit deze wereld zou overgaan tot den Vader.

Voor het feest van Pascha... Er staat niet uitdrukkelijk bij, wanneer het was voor het feest van Pascha, maar dat is duidelijk uit den samenhang. Het gaat hier over de laatste dagen van Jezus' leven. Hij heeft reeds door Zijn discipelen voorbereidingen laten treffen om het Pascha met hen te eten. Gedurende die voorbereidselen ziet de Heere duidelijk den weg voor Zich liggen, dien Hij tijdens dat Pascha betreden moet. Op dit Paaschfeest immers zal Hij gedood worden, zal Zijn ure worden volbracht, zal Hij worden opgenomen tot den Vader.

Nu zal Hij wel al Zijn gedachten zetten op Zijn eigen lot. Nu zal Hij toch wel denken, alleen denken over den schrikkelijken weg, dien Hij betreden moet, over de schrikkelijke ure, die Hij moet meemaken en doormaken. En nu zal Hij zich wel vermeien uitsluitend in de heerlijkheid, die Hij door dat schrikkelijke lijden heen ontvangen zal bij Zijn Vader, naar welke heerlijkheid Zijn ziel bijgde al de dagen van Zijn omwandeling op aarde.

Neen, Hij doet zoo niet. Zelfs nu denkt Hij aan Zijn discipelen. Ja, die ure mag dan voor Hem schrikkelijk zijn, maar die ure brengt Hem toch tenslotte uitnemend gewin: Hij is weer bij Zijn Vader. Maar dan zijn Zijn discipelen zonder Hem, alleen in een wereld, die hen haat, in een wereld, waarin satan heerscht, in een wereld, die de zonde doet en niet anders wil dan de zonde.

Ook daarover kan Hij nog denken. Die arme discipelen, die alleen blijven in zulk een wereld. En, daarover denkende, neemt Hij als het ware Zijn besluit, Zijn discipelen te blijven liefhebben, ja, die discipelen nog eens te toonen, hoe lief Hij hen heeft, Hij gaat Zichzelf vergeten om hen lief te hebben tot het einde toe, wat een zelf-vergetende liefde!

Voor het feest van Pascha, Jezus wetende... die woorden zeggen ons dan allereerst, dat de Heere wist, wat Hij deed. Hij wist, dat dit Paaschfeest Zijn laatste zou zijn, dat gedurende dit Paaschfeest Zijn leven zou worden afgesneden. En toch, Hij gaat verder, Hij aanvaardt het lijden, neemt het aan.

En die woorden zeggen ons, dat Hij Zelf de ure van Zijn lijden bepaalt. De Joodsche Overheid beslist, dat Hij niet zal sterven op het feest, opdat er geen oproer kome onder het volk, maar de Heere wil gedurende het feest sterven; Hij wil immers het groote Paaschlam zijn! Hij wil immers het Paaschfeest der schaduwen afschaffen, opdat Zijn gemeente niet meer een Paaschmaal zou eten en geen Paaschlam meer zou slachten, en geen Paaschsaus meer zou maken, en toch feest zou kunnen vieren, want hun Pascha, door God Zelf toebereid, is geslacht.

En die woorden zeggen ons, dat de Heere Jezus Zijn lijden overwinnend tegengaat, dat Hij ook bij Zich Zelf ontdekt de heerlijkheid van den Eniggeborenen des Vaders: Hij zal over alle lijden triumfeeren, want Hij zal tot den Vader gaan. Deze mag Zich beroemen, als Hij Zich aangordt als één, die zich losmaakt: de uitgang van Zijn strijd is gewis, het is gaan naar heerlijkheid.

* * *

Maar die woorden spreken toch vooral van Zichzelfvergetende liefde. Paschen komt, en Paschen leidt Hem in de schrikkelijkste ure. Elk uur, dat komt, brengt verzwaring van Zijn lijden. Steeds bitterder wordt de drinkbeker. Steeds zwaarder gaat de toorn drukken. Steeds meer worden Zijn zinnen aangetast door de gramschap Gods. Maar Hij neemt Zich voor Zijn discipelen lief te hebben tot het einde, tot het bittere einde van de verlatenheid Gods en den ingang in den dood. En dit Zijn voornemen vervult Hij ook. De Zijnen, ze verlaten Hem in die ure. Ze twisten en ze zoeken de meesten te zijn, ze verraden en verloochenen Hem, ze slapen en ze vluchten, maar Hij, die uit liefde gaat in den dood, blijft liefhebben tot het einde, zulke discipelen; alzoo Hij hen liefgehad heeft, zoo heeft Hij hen liefgehad tot het einde....

En voor het Pascha, Jezus wetende... Johannes heeft deze liefde opgemerkt en heeft zich verwonderd en heeft die liefde ten hoogste bewonderd. Van die ure af tot aan het uur des doods zag hij liefdesbetoon tot het einde, voor hen, voor hen.

Maar, zouden wij niet acht geven op zulke, zichzelfvergetende liefde en gelooven, dat Eén, die zóó liefhebben kan bij het naderen van den dood, altijd zal liefhebben, ook nu Hij is in de heerlijkheid bij Zijn Vader, en zouden wij, de Zijnen als de discipelen, niet altijd weer in die liefde gelooven, en op die liefde hopen?

M. M. Vr.

KERKELIJK LEVEN

Prof. Hepps misverstanden inzake de algemeene genade. (XV.) (Slot.)

Slotbeschouwing.

Hiermee hebben we onze bespreking van Prof. Hepps laatste brochure tot een einde gebracht. (Over zijn wijze van citeeren gaan we nog een poosje doorpraten.) Er ware veel meer te zeggen, maar het gegevene zal kunnen volstaan om in betrekking tot de hoofdzaken te weten, hoe droef de zaken staan in den aanval van de Professoren Kuyper—Hepp.

Ons groote bezwaar tegen deze brochure is, dat ze de gereformeerde theologie achteruit brengt; de kerken binden wil aan meeningen van een theoloog, inplaats van haar zelfbinding aan de formulieren van eenigheid, zoowel in wat daarin gezegd, als in hetgeen daar in het midden gelaten wordt, te respecteeren; en in het verstaan van menschen, die vlak naast Prof. Hepp leven, een zóó groote reeks van misverstanden aan den dag legt, dat we ons afvragen: wat komt er van de rechte interpretatie der meeningen van buitenlandsche theologen terecht in een dergelijke atmosfeer? De polemiek van Prof. Hepp heeft me in meer dan één opzicht aan wendingen der kersteniaansche herinnerd. Als het heet, dat het „doe dat" van het werkverbond „heel het algemeene-genade-begrip van ondergeteekende „beheerscht"", of, elders, dat bij mij het „lied van den arbeid" zoo ongeveer het eenige is, wat den boventoon behoudt, dan haal ik eenvoudig de schouders op. Een zaak van methode wordt op die manier tot een van inhoud gemaakt; van werkmateriaal tot een van werkwaardeering; van wereldbodem tot een van wereldbewoners; van... maar wat zal ik nog verder gaan? We zullen Prof. Hepp toch niet in een paar maanden tijds kunnen winnen. Het kwam er slechts op aan, zijn te groote verzekerdheid te breken — dat is in meer gevallen profijtelijk geweest voor den vrede — en wat behaald was aan positieven opbouw niet te laten destrueeren door iemand, die almaar klaagt over destructie, maar intusschen onophoudelijk tegen positieven opbouw stond te rammeien.

Destructie? Ik zal het niet hebben over mezelf. Wel over anderen. Toen ik enkele weken geleden in Groningen preekte, waar men in bepaalde gebouwen twee diensten in één morgen houdt, kon ik na mijn eigen preek den tweeden dienst bijwonen, geleid door Ds D. v. Dijk. Tekst: „de bruiloft te Kana" (dat was het thema natuurlijk niet; Ds v. D. deed het gelukkig christologisch). Ik heb juist in die ochtenduren sterk aan Prof. Hepp moeten denken. Die heeft het in zijn brochure over „perspectiefloos", destructief, en zoo voort. Ach, had hij die móóie preek van Ds D. v. Dijk eens gehoord. Hij zou gezien hebben, hoe, met volkomen origineelen aanpak van den tekst, de prediker vrijwel Al de tegenwoordige kwesties had getoond te beheerschen, te doorzien, ze aan te vatten, waar ze m.i. aan te vatten zijn, en toen een preek leverde, zóó vol van den Christus, zóó rijk in Christusverkondiging, zóó breed in den dank voor wat in Hem de God aller genáde ons schonk, dat ik maar liever geen vergelijking trek met preeken van anderen (al ware daar tegenover vergelijking trekkende vrienden van Prof. Hepp alleszins reden toe), doch alleen maar tot Prof. Hepp zeg: als U dát geen opbouw meer noemt, dan moeten we elkaar maar behandelen naar den regel: ze konden bij elkaar niet komen: het water was veel te diep. Geen confessioneel geschil hebben we dan, maar een geestesverschil.

O zeker, ik zou met Prof. Hepp inderdaad confessioneele geschillen achteraf blijken te hebben, als hij volhield, zooals ik volhoud. Maar ik geloof niet, dat Prof. Hepp werkelijk volhoudt. Niet, dat hij het tweezijdige werkverbond blijvend zal loochenen. Niet, dat hij de weer aan Ds Kersten herinnerende redeneering zal blijven volgen, die hem op bl. 78 doet zeggen: K. S. „beziet alles vanuit het werkverbond", én, in één adem er mee (alsof dat zoo maar hetzelfde was): K. S. „wil de(n) mensch vóór en na den val precies eender doen spreken". Ik zal maar niet hier afdrukken, wat ik aan den rand heb aangeteekend, toen ik dit las; ik geloof alleen maar niet, dat Prof. Hepp zijn leven lang zal volhouden: dat men de verbondsleer (methodologisch) niet mag aanpakken bij het begin (het werkverbond); en waarom niet? Omdat Christus voor de geloovigen het werkverbond volbracht heeft. Ik geloof niet, dat men met zulke wijsheid lang college geven kàn in de dogmatiek.

Eén ding kan Prof. Hepp geleerd hebben, ik hoop het althans: hij heeft nu, hoop ik, begrepen, dat wij tot geen prijs een Kuyper-kerk of een Lindeboom-kerk willen hebben. En dat we niet zoo maar voor een bewering van hem het hoofd buigen. Als ik het woord „godsdienst" ergens bezig, doceert Prof. Hepp: mis, moet religie zijn. Maar er zijn gereformeerden, ook van den bloeitijd, die het precies anders dan Prof. Hepp doen. Wie ons voor zijn opinie winnen wil, moet voor zijn opmerkingen een andere entourage zoeken.

En laat Prof. Hepp nu toch eens breken met zijn patroniseerenden toon. Onlangs schreef hij in zijn blad, dat het maar zoo goed was, dat er, dank zij zijn brochures, weer in de vaderen gestudeerd werd. Met zulke opmerkingen kan Prof. Hepp slechts indruk maken op wie alleen hèm leest. Zulke lezers zijn de sterksten niet. De anderen vragen zich af: wat hebt u van de vaderen gemaakt? Van de Synopsis? Van Calvijn (inzake de kerk, indertijd in dien almanak)? Van hun doorloopende leer van het tweezijdige verbond? Ds Bouwmeester van Rotterdam heeft nog pas geleden Ursinus doen spreken inzake het tweezijdig verbond.

Van mijn aanteekeningen laat ik de rest nu maar rusten. Komt er eens een tijd, waarin men met Prof. Hepp behoorlijk in het openbaar over deze onderwerpen spreken kan, dan wil ik ze met genoegen nog eens voor den dag halen. Maar dan zal Prof. Hepp eerst eens wat moeten terugnemen. Ik heb over zijn „toon" niet veel gezegd; want ik vind dat een kwestie van den derden rang. Ik beklaag een gemeenschap, die over den „toon" spreekt, en niet over den „Inhoud" en over den „geest". Of die het zoekt in het negatieve: de pen bedwingen. Als ik nog iets versta van het positieve van Gods gebod, dan is het dit: hebt ge iemand verkeerd beschuldigd, neem het dan terug. Doe niet alsof er niets gebeurd is; en noem vooral niet dat blauwblauw-laten van valsch gebleken beschuldigingen „geduld".

Toen Prof. Ridderbos — 't was in de dagen van Assen — door iemand beschuldigd werd van „goddeloos" te hebben geschreven, merkte hij op: als... de man is, voor wien ik hem houd, dan zal hij dit ingrijpende woord te eeniger tijd terugnemen. Ik herinner me dat uit dien tijd.

Welnu, als Prof. Hepp de man is, voor wien Ik hem moet houden, dan zal hij te eeniger tijd, behalve veel andere zákelijk-onjuiste beweringen, terugnemen zijn epiloog: „de begrippen gebod, wet, bevel, plicht overstemmen (bij K. S.) de genade in het paradijs, de algemeene genade, zelfs de particuliere genade". De man, die dit schreef, heeft er geen letter van kunnen waar maken.

En als zijn epiloog dan komt tot zijn slotzin, dan leest men: „Wie, die er kennis van neemt, heeft geen behoefte om op de bergtoppen des geloofs de souvereine genade vóór en na den val in haar reinen glans te aanschouwen en te aanbidden?"

Het zij Prof. Hepp rustig gezegd, dat ik bij die preek van Ds D. v. Dijk heb verkeerd „op de bergtoppen des geloofs". Maar zijn eigen brochure bracht me in het dal der misverstanden. Die kunnen er zijn bij de geloovigen. Zelf zijn ze evenwel geen uiting van geloof. Eerst als ze weggenomen zijn, kunnen we die bergtoppen weer samen wijzen.

K. S.

Hoe Prof. Dr V. Hepp citeert. (VIII.)

Geval 14. Op bl. 77 citeert Prof. Hepp van mij de (ten onrechte aan mijn onderstelde „tweede periode" toegeschreven) uitspraak: „De egocentrische probleemstelling zegt: we hebben nog veel goeds; den luien knecht „viel" de straf zoo „mee". Zoo praat men alleen na den val. De theocentrisch opgezette redeneering evenwel zegt: we hebben „nog niet" onze geweldige taak naar behooren vervuld; den gehoorzamen zoon drijft zijn nog-niet-klaar zijn. Zóó spreekt men ook vóór den val". — Hierop reageert Prof. Hepp dan als volgt: „Deze tegenstelling tusschen egocentrische en theocentrische probleemstelling kan niet worden aanvaard. Van theocentrisch standpunt moet beide beleden".

Nu zal Prof. Hepp wel niet willen beweren, dat men van theocentrisch standpunt zoowel de egocentrische als de theocentrische methode of probleemstelling moet „belijden". Indien hij zoo iets wèl zou willen belijden, dan „belijd" ik niet mee. Maar bedoeld zal wel zijn, dat we het „nog niet" en het „nog" hebben te verbinden. Maar dan is de philippica tegen wat ik schreef meteen zinloos gebleken. Want: a. ik had het over het (gemeene-gratie-theoretisch) begrip van een meegevallen straf; het voorbijzien van „Aufgabe" om „Gabe"; b. ik zei: zóó spreekt men OOK vóór den val; m.a.w., ná den val doet men het ook nog; terwijl ik reeds hád gezegd: na den val komt daarbij het motief: de straf „viel" op ons standpunt „mee". Waar is hier nu een alternatief gesteld? Alleen maar in Prof. Hepps polemische verbeelding. Hij citeert „Heme!" 286. Maar vlak op de door hem aangehaalde woorden volgt bij mij een herinnering aan Christus, die tegenover het „nog" (niet der geloovige zonen, maar) der farizeesche knechten het „nog-niet" der tot God zich bekeerende zonen plaatste. En ik verwijs dan naar bl. 233 van het zelfde boek, waar ik uitdrukkelijk opmerk, dat Christus een dilemma, een alternatief, dat men Hem opdringt, niet aanvaardt. En toch wil Prof. Hepp mij een alternatief opdringen, waartegen reeds de aangehaalde woorden zelf protesteeren.

K. S.

Motie Roermond—Venlo.

Het tweede beteekenisvolle moment in de synodale verhandelingen, waarover ik verleden week sprak, was dat, waarin het voorstel-der-acht voor de tweede maal ter sprake kwam. Toen het voor het eerst werd ingediend, was er in de vergadering dat „psychologische moment", waarin het zéker zou zijn aangenomen, als de praeses had laten stemmen. Maar door diens persoonlijke, aanstonds naar voren gebrachte opvatting (dat het hem te slap was), was dit moment spoedig voorbijgegaan. Dit alles speelde zich af vóór de week van vacantie, die de synode gehad heeft.

In die week is toen een nieuwe formule ontworpen, die dan ook straks, met kleine wijziging, aanvaard is. Bij heropening der zittingen na die vacantieweek kwam de zaak weer aan de orde. Het voorstel-der-acht werd aanvankelijk niet eens meer genoemd. Het zou een stillen dood gestorven zijn, indien niet uit de vergadering er naar gevraagd was. De praeses merkte toen op, dat het z.i. niet meer bestond. Waarom niet? Omdat er onder degenen, die het hadden ingediend, wel waren, die thans meegingen met de in de vacantieweek geconcipiëerde formule; daarom was het voorstel z.i. niet meer ter tafel. Toen daarna tegen deze opvatting van den praeses bezwaren rezen, en Ds Idema het voorstel der acht toch weer indiende, werd het evenwel niet tegelijk met de andere in stemming gebracht, ook niet vóór de andere, al was het het oudste, en feitelijk van de wijdste strekking. Eerst als alle andere zouden zijn verworpen, zou het oude voorstel-der-acht nog in stemming mogen komen. Hetgeen toen niet meer noodig was.

Uit deze wijze van behandeling, benevens uit de omstandigheid, dat aan het pacificatievoorstel der acht iemand zich bij nader inzien onttrokken heeft, blijkt wel, dat er op die synode stroomingen zijn geweest, die met energie elke „neutrale" formule hebben trachten te voorkomen. Men wilde persé verder gaan, dan tot een formule, die de zaak in haar geheel nog onbeslist liet, en die eerst eens wilde laten kijken, wat er nu eigenlijk aan de hand was. En uit de openbare stemming is gebleken, dat Dr van Es, die eerst met het voorstel-der-acht was meegegaan, zich in die vacantieweek er aan onttrokken moet hebben.

Nu heeft het in het algemeen weinig zin, deze dingen weer op te halen. Maar het kan nuttig zijn, als men een vervolg aan de zaak wil geven. De vraag, die thans nijpt, is deze: waarom wil men de stem van Roermond—Venlo smoren? Indien het voorstel-der-acht zou zijn aangenomen, dan ware officiëel erkend: wij weten nog niet eens, wat er aan de hand is. De publicatie van de aanvallen van Prof. Hepp tegen zijn collega's zou daardoor althans bemoeilijkt zijn. Maar men heeft hem aangemoedigd. Ds Schouten is blijkens publieke mededeelingen samenroeper der later benoemde commissie; men heeft het zien gebeuren, dat onder zijn leiding Prof. Hepp is blijven schrijven, én aanklagen, als lid der commissie. Dr Steen heeft dat ook al opgemerkt. En ook Dr van Es heeft Prof. Hepp aangemoedigd. En dat, ondanks Prof. Hepps oordeel over het motief zijner broeders („oorspronkelijkheidsziekte"; men schijnt zóó iets behoorlijk van „toon" te vinden).

De kerkelijke leiding kent men nu; die van Dr van Es, den curator, die in een eventueele gecombineerde vergadering van beide curatoria twee stoelen zou moeten hebben, den éénen, om te spreken als curator van Kampen, den anderen, om te spreken als curator der V.U., weet men ook. De houding van Prof. Hepp en Prof. Kuyper is eveneens bekend. Thans kunnen slechts — als ik het wel zie — nog maar twee instanties spreken. De uitgever en de V.U. De uitgever met zijn mooie verleden kan zeggen: ik geef geen brochures meer uit, waarin citaten worden gegeven van auteurs, die tevens mijn auteurs zijn, en die, op navraag bij Prof. Hepp, niet eens mogen weten uit Prof. Hepps mond, waar hun citaten vandaan gehaald zijn. En de V.U. kan zeggen: wij dulden niet, dat de Professoren Kuyper en Hepp zooveel onbewezen kwaad spreken van het gereformeerde onderwijs aan de V.U. Ze kunnen er bij zeggen: en we vinden het ook onprettig, dat de Professoren Kuyper en Hepp de curatoren van Kampen en de deputaten voor het verband tusschen kerken en V.U. zoo incompetent verklaren: laatstgenoemden rapporteeren, dat 't onderwijs in orde is, en nu komen er van ons twee professoren beweren: 't is niet waar! Wat zouden de heeren van de V.U., incluis Dr van Es, een goed werk doen, als ze eens de curatoren van Kampen (met hun tevreden rapport), incluis Dr van Es en de verbanddeputaten met hun tevreden rapport, incluis Ds Schouten, gingen verdedigen tegen de heeren Hepp—Kuyper.

K. S.

Deputaten en hun rapporten.

In het artikeltje betreffende Roermond—Venlo noem ik een enkele maal de curatoren van Kampen. Een predikant schreef me, en ik citeer het ter toelichting:

> In verband met hetgeen U schreef omtrent enkele „publieke misstanden" in onze kerkelijke samenleving in „De Reformatie" van 11 Febr. l.l., mag ik Uw aandacht wellicht richten, en dat vragenderwijs, op de houding door de Synode van Amsterdam, 1936, aangenomen ten aanzien van haar deputaten-curatoren voor de Theol. School en haar deputaten voor het oefenen van het Verband met de Theol. faculteit der V. U. De Synode schijnt bij het nemen van haar bekende besluit inzake de leer- of meeningsverschillen in het geheel niet in rekening te hebben gebracht, dat de rapporten van beide bovengenoemde deputatencolleges in één van haar zittingen uitgebracht, beide onverdeeld gunstig luiden wat betreft de zuiverheid van belijdenis en onderwijs der hoogleeraren (van alle!). Ook schijnt zij niet in rekening te hebben gebracht, dat zij die rapporten had aanvaard zonder tegenspraak of restrictieve uitspraak. Van zoo iets blijkt in de Acta althans niets. Mag ik U vragen: is dat niet eigenaardig?
>
> Nu weet ik wel — formeel is de zaak niet scheef geloopen. Bij de voorstellen en bij het besluit inzake de leer- of meeningsverschillen zijn geen namen genoemd, maar U hebt het terecht opgemerkt in ander verband, „wij zijn geen kinderen". En de leden der Synode wisten toch óók wel wat voor „meeningen" en „wiér meeningen" bedoeld werden. Het geheel maakt een zeer bevreemdenden indruk.
>
> De curatoren der Theol. School die door de Generale Synode worden gemachtigd en geïnstrueerd. De gezamenlijke kerken verzorgen de Theol. School door hen. De gezamenlijke kerken oefenen door hen toezicht uit op de belijdenis der hoogleeraren „opdat alles uit hun onderwijs geweerd blijve, wat afbreuk zou doen aan de belijdenis der Kerken". (Art. 5 Reglement voor de Theol. Opleiding aan de Theol. School enz.)
>
> Door de deputaten voor het oefenen van het Verband met de theol. fac. der V. U. wordt het kerkelijk toezicht uitgeoefend op deze faculteit, speciaal met het oog op de opleiding tot den dienst des Woords. Deze deputaten worden door de Generale Synode aangewezen en geïnstrueerd; het door hen uit te oefenen toezicht zal zich uitstrekken, „voor wat betreft de personen van allen, die, onder welken titel ook, in de theol. fac. onderwijs geven, over hun getrouwheid in leer en leven aan de belijdenis der Geref. Kerken in Nederland". (Art. 1 Reglement voor het Verband tusschen de Geref. Kerken in Nederland en de theol fac. der V. U.)
>
> Door beide deputaatschappen werd op de Synode rapport uitgebracht, welke rapporten onverdeeld gunstig waren wat betreft de zuiverheid in de leer der hoogleeraren.
>
> Het Verslag van de curatoren der Theol. School over de jaren 1933—1936 bevat deze zinsnede omtrent het resultaat van het collegebezoek der curatoren: „Door deputaten-curatoren zijn geregeld onderscheidene colleges en examina bijgewoond, waarover gunstig door hen werd gerapporteerd. De hoogleeraren werden zuiver in de belijdenis en toegewijd in den arbeid bevonden". (Acta blz. 177. Bijlage XV.)
>
> Het Rapport van de deputaten tot oefening van het Verband met de theol. fac. der V. U. zegt het volgende omtrent het onderhavige punt: „En ook thans mogen zij (deputaten) voor Uw vergadering als hun oordeel uitspreken, dat het onderwijs in de theol. fac. gegeven werd in volkomen overeenstemming met de bepalingen van het bestaande contract. Het is hun een oorzaak van blijdschap, dat zij geenerlei afwijking van Gods Woord en van de gereformeerde belijdenisschriften behoefden te constateeren. En zij meenen te mogen zeggen, dat het onderwijs aan de theol. fac. geschikt is te achten voor de opleiding tot dienaar des Woords in onze kerken". (Acta, blz. 221. Bijlage XXXI.)
>
> Beide rapporten zijn blijkbaar namens alle leden van de beide deputaatschappen ingeleverd. Wij moeten dus aannemen, dat dit het gevoelen was van al deze mannen. Nu doet het zeer eigenaardig aan, dat dezelfde Synode, die deze rapporten met dankbaarheid heeft aangehoord en aanvaard zonder kritiek, besprekingen opent over leeringen, later meeningen, die niet geheel zuiver zouden zijn, terwijl toch mag worden verondersteld, dat ieder lid van de Synode wist dat deze „leeringen" of „meeningen" afkomstig waren van één der professoren van Kampen en van een die onderwijs geeft in de theol. fac. der V. U. En dat dit gebeurde, zonder dat de beide uitgebrachte rapporten eerst ten deele werden gediskwalificeerd. Ja, dat dit kon gebeuren, zonder dat deputaten opstonden om het voor hun pas uitgebracht rapport op

(Zie vervolg op blz. 220.)

Totalitarisme.

„Zeg het met een woord en mijn knecht zal genezen worden" (Lukas 7:7). Zoo wendde een Romeinsch infanterie-kapitein zich tot den Heiland.

Hij is wel een zeer ménschelijk officier geweest gelijk het Woord Gods er ons vele teekent.

Wat laat het evangelie warme harten kloppen tegen een uniformjas! Ook door het evangelie jubelt het scheppingswoord: Laat ons menschen maken! Om alle roem te beschamen, lezen wij van vrome financiers, bekeerde hoeren, godvreezende soldaten, méér dan van vrome priesters en welgeleerden. Zoo was déze man geen bulderbast, maar iemand wiens gemoed bewogen was uit bezorgdheid voor een zieken slaaf. Deze man was in een school van wreedheid en hooghartigheid tot zijn rang opgeklommen, maar God had hem gebracht in de school der genade en hem vorderingen doen maken zoo groot, dat hij de kinderen Israëls verre achter zich liet.

Opmerkelijk is, hoe de genade dezen militair heeft gehandhaafd in zijn typische eigenschappen. Immers hij denkt totalitair. Jezus is hem niet maar de verlosser van zielen, maar van den ganschen mensch. Hij bidt niet: Heere, neem mijn knecht op in de eeuwige heerlijkheid, doch: genéés hem, want hij lijdt zware pijnen. Hij eigent zich ook niet de genade alleen toe: Jezus is zijn Heere, zooals hij concreet daar leeft in zijn bataillon, met zijn slaven incluis.

Ook doet hij zijn verzoek als een militair. Soldaten zijn gewend aan den vorm. Een verzoekschrift aan de opperste legerleiding moet de verschillende instanties passeeren en door de onderbevelhebbers geverifieerd zijn. Deze man was — zonder het te weten — een knaap in kerkrecht! Hij doet zijn smeekbede aan den Heiland toekomen via de onderlingen der Joden.

Helaas, deze eerwaarde mannen blijken in de school der genade bij lange na niet zoover gevorderd te zijn als hun eenvoudig gemeentelid. Zij denken niet totalitair en hebben van het geloof nog maar een gebrekkige voorstelling. Zij vatten dit als een fondsje op en zeggen: Meester, daar zit wel wat bij dien man! Hij is om zoo te spreken werkelijk sympathiek. De commissie voor het Bouwfonds kan daarvan getuigen!

Nu komt echter deze militair tot een tweede handeling, die hem ongetwijfeld moeilijk is gevallen, omdat hij den schijn van insubordinatie niet kan vermijden. Hij heeft zoo straks het kerkelijk ambt geëerd, door zijn verzoek te doen overbrengen door de ouderlingen der Joden. Maar zijn eerbied voor Jezus dwingt hem nu, al is het op de meest bescheiden wijze, zijn ambtsdragers te corrigeeren. Hij is waardig dat Gij hem dat doet! hebben zij verklaard. Dat is blijkbaar tot den hoofdman doorgedrongen, daar is een gerucht tot hem gekomen; zij hebben u warm aanbevolen! Ach, daar was wel iets in, dat zijn hart goed deed. Het is alsof zijn kerkelijke hoofdofficieren een ridderster gespeld hebben op zijn tuniek! Maar wat zijn ziel warm aandoet, doet zijn geloof pijn! Zóó, met die ster op zijn borst, zóó als ridder, wil hij Zijn Heere niet onder de oogen komen. Hij zou vergaan van schaamte als hij daar moest aantreden als die brave man, die zooveel voor kerkbouw gegeven had! Dus zendt hij eenige vrienden om die kerkelijke attestatie ongedaan te maken. Zooals een soldaat de houding aanneemt en rapporteert: Mijn Veldheer, ik heb mijn post moeten opgeven, ik ben als een lafaard gevlucht, ik heb den slag verloren! zoo treedt hij voor den Heiland en belijdt: ik ben niet waard, dat Gij tot mij zoudt komen, ik ben niet waard om zelf voor U te verschijnen.

Nochtans, het is zijn geloof dat zijn onwaardigheid belijdt en dat desondanks den Heiland omklemd houdt. Een zeer gróót geloof! Hij ziet het koninkrijk der hemelen als een soldaat dat ziet: alles staat onder Uw bevel. O, mijn Opperste Krijgsheer, waarom zoudt Gij het front verlaten om naar mijn kazemat te komen? Spreek slechts een woord en mijn knecht zal genezen zijn. Ik zal U niet voor mijzelf in beslag nemen. Het is mij voldoende als ik in de groote beweging Uwer genade slechts een schakeltje wezen mag.

Toen zeide de Heere: Ik heb zoo groot een geloof zelfs in Israël niet gevonden.

Lezen wij voor dat: in Israël! maar eens: in de Geref. Kerk, in de meest zuivere openbaring der kerk, niet gevonden.

Bidden wij:

> Doe ons gelooven op Uw Woord
> Dat Gij ons, arme zondaars, hoort,
> Niet om onz' eigen waardigheên,
> Maar om Uw Zoon, om Hém alleen.

N. B.

te nemen, te protesteeren tegen dat wat hier gebeurde; zich terug te trekken uit hun deputaatschap. Niets van deze dingen lezen wij. Het wordt eigenlijk een rare geschiedenis. Het meest raadselachtige is nog voor mij geworden, wat U in „De Reformatie" van 25 Febr. schreef omtrent den praeses der Synode, tevens president-curator van de Theol. School, en deputaat voor het verband met de theol. fac. Deze schijnt zelfs v o o r s t a n d e r geweest te zijn van een commissie voor onderzoek van afwijkingen van hen, over wier zuiverheid in de belijdenis hij juist tweemaal zoo'n onverdeeld gunstig rapport had helpen uitbrengen.

Hoe toch de Synode in dit moeras gekomen is?

Misschien mogen wij van U eenig licht over deze zaak ontvangen. Het is voor mij een vraag óf de geschiedenis met het voorstel Poilman-v. d. Vegt k e r k r e c h t e l i j k wel juist gegaan is. Een vraag, die ik tot nu toe o n t k e n n e n d meen te moeten beantwoorden. Het bovenstaande is é é n van de gronden voor deze ontkenning.

Tot zoover deze brief. Een enkel ding merkte ik elders reeds op. Er is nog meer te zeggen. Misschien komt ook dat nog.

K. S.

Gereformeerd Jongelingsblad.

„Het Jongelingsblad" interesseert zich voor mijn spreekbeurt, onlangs voor de „Oranjegarde". Het blad meent, dat ik door die spreekbeurt in strijd kom met wat ik in andere gevallen meen. Daar valt over te praten. Zoodra het orgaan precies zal omschreven hebben, wat dan mijn standpunt is (b.v. inzake het optreden van zijn adviseur Prof. Waterink inzake Calvinistenbond, of inzake de openbare houding van een anderen adviseur inzake een Buchmanconferentie), zal ik met genoegen toelichten. Willen we dan vooraf afspreken, dat we over en weer elkaars stukken onverkort opnemen?

K. S.

Drie nuchtere feiten???

De hoogleeraar Hepp heeft een woord gesproken. Helaas, het is al weer grondig mis.

Hier volgt het stukske in zijn geheel:

Drie nuchtere feiten.

1o. Op 2 Oct. 1936 werd de Synode van Amsterdam, waarop een Commissie voor de „Leergeschillen", waaronder ook die omtrent de Algemeene Genade, werd benoemd, gesloten.

2o. Op 29 Augustus 1937 ving de hoofdredacteur van „De Reformatie", lid van de Synodale Commissie, een artikelenreeks aan over „De vergelijking in de gemeene-gratie-leer".

3o. Eind October, begin November 1937 publiceert een ander lid van de Synodale Commissie een brochure over „De algemeene genade".

Het eerste publiceerende lid duidt het het tweede hoogst euvel, dat het heeft gepubliceerd.

Het bewerkt daarbij de kerkelijke opinie week aan week, wat zijn recht is.

Het zwijgt ervan, dat het zelf in de publicatie is voorgegaan, wat toch niet recht is. Men begrijpe het goed. Ik acht het de eerste zijn in het publiceeren zelf allerminst kwaad, maar wel het doen alsof het niet zoo ware.

En bovenal het trekken van verstrekkende conclusies op grond daarvan.

Niettemin hoort het tweede lid van deze Commissie dit alles en nog veel meer geduldig aan.

Hij is er waarlijk niet belust op zijn medelid in het zonnetje te zetten.

HEPP.

Overgenomen uit „Credo".

Hoe is 't mogelijk: in zóó weinig regels zóóveel misverstand? Hier volgen andere nuchtere feiten:

a. Volgens „De Standaard" van 10 Sept. 1936 heeft ondergeteekende in de zitting der Synode van dienzelfden dag opgemerkt:

> „Nu zegt men, dat in de pers over de leergeschillenkwesties moet worden gezwegen (als de door de meerderheids-conclusie bedoelde commissie wordt ingesteld), doch de rapporteur Prof. Hepp heeft vlak vóór de Synode zijn eerste brochure doen verschijnen. Spr. heeft tegen dit laatste geen bezwaar, doch men zegge dan niet, dat er in de pers gezwegen moet worden."

Deze woorden zijn natuurlijk niet letterlijk door mij gesproken; het is een verslag van vrije journalisten. Het klopt echter op de in geding zijnde punten wel met het verslag, opgenomen in „De Reformatie", 18 Sept. 1936, bl. 433, kolom 1.

b. In diezelfde vergadering des middags heeft Prof. Hepp opgemerkt (volgens verslag, opgenomen in „De Reformatie" 18 Sept. 1936, bl. 433, kolom 2):

> „Natuurlijk wil niemand alle polemiek verbieden. Over spr.'s brochures wil hij thans niet spreken. Daarvoor moet de uitgever maar propaganda maken."

c. Dadelijk is dus gezegd, dat niemand er aan denken zou, het veld aan Prof. Hepp alleen te laten. Dat ik dus ergens van zou zwijgen, zooals Prof. Hepp beweert, is onwaar.

d. Even onwaar is het, dat ik in publicatie (betreffende de algemeene genade) zou zijn „voorgegaan". De hoogleeraar Hepp vergeet hier, dat zijn uitgever inderdaad reeds had aangekondigd, dat we van Prof. Hepp een algemeene-genade-brochure zouden krijgen. Hij vergeet bovendien, dat, vóórdat ik in Aug. 1937 thetisch ging schrijven over de algemeene genade, inmiddels Prof. Hepp alweer was verder gegaan met brochure II, over zijn collega Vollenhoven, en brochure III, weer over denzelfde. En hij weet natuurlijk, wat er, ook door mijzelf, zooal gezegd is over het tegelijk in de commissie-van-8-zitten én het buiten die commissie om zijn medeleden beschuldigen op de bekende manier. Hij weet natuurlijk ook, wat hij daarop geantwoord heeft, dit alles, vóórdat ik in Aug. 1937 ging schrijven. En dat hij van dit alles „zwijgt", vind ik, nu hij over deze dingen spreekt, onbehoorlijk, en misleidend.

e. Hoe arm deze apologie van Prof. Hepp is, kan ook hieruit blijken, dat ik vóór Aug. 1937 een poging heb gedaan, om met Prof. Hepp eens aan 't praten te komen over de kerk. Nauwelijks was ik hoogleeraar, of Prof. Hepp publiceerde in den Amsterdamschen almanak een artikel inzake de kerk, waarin (blijkens eigen getuigenissen omtrent de door Prof. Hepp doorworstelde litteratuur) ook ik, mèt Ds Feenstra, Ds den Houting, etc. beschuldigd werd van „snijden in het hart der Reformatie". Op dit van fouten doorspekte artikel heb ik toen geantwoord; van repliek kwam weer niets. Toen kwam Prof. Hepp in 1936 met zijn aankondiging van een brochure inzake de kerk, anno 1936. Ik heb nadien het rationeel gevonden, dat Prof. Hepp en ik eens zouden spreken over de kerk; maar er is niets van gekomen. A l s s t r a k s d e D e f o r m a t i e b r o c h u r e i n z a k e d e k e r k k o m t, z a l t u s s c h e n P r o f. H e p p e n m i j n o g h e t e e r s t e w o o r d o v e r d e k e r k g e s p r o k e n m o e t e n w o r d e n. En dan wordt het volk nog verteld, dat „er wel degelijk gesproken is"... Ik treed hier niet in bizonderheden. Desgewenscht kan men ze krijgen.

f. Bovendien: die artikelen van mij uit Aug. 1937 hebben een totaal ander karakter dan die brochures van Prof. Hepp. Wordt daarin een commissielid beschuldigd? Worden daar citaten letterlijk aangehaald, zonder bronvermelding? Er is geen sprake van. Het is doodgewoon een gesprek over gemeene gratie; waarin Prof. Hepp voor mij eenvoudig niet bestaat.

g. Hier geeft Prof. Hepp derhalve geen „drie nuchtere feiten", maar, nuchter gesproken, een verwringing van feiten. Dat Prof. Hepp „geduldig" aanhoort, geloof ik niet. Geduld is de naam voor een deugd. In heel dat laten loopen van onware beweringen zie ik geen blijken van deugd, maar van methoden, die zelfs bij ongeloovigen niet zouden worden verdragen. En als Prof. Hepp soms meent, dat ik hem „in het zonnetje wil zetten", dan heeft hij van wat ik onder broederlijkheid versta, nog maar een heel klein beetje begrepen. Trouwens, hij zegt het ook zoo niet. Maar men mocht het eens denken...

K. S.

LITERATUUR EN KUNST

Een Nationale Hymne.

Martien Beversluis: de cracht van 't landt bestaeht. — Bosch en Keuning N.V., Baarn.

Het viel te verwachten, dat de geboorte van een prinses vele pennen in beweging zou brengen, om de beteekenis van het heuglijk feit te vermelden. Deze verwachting is niet beschaamd. De stroom is nog niet tot staan gekomen, nog wast de vloed.

Het boek dat ongetwijfeld een bijzondere plaats inneemt, is het fraai uitgevoerde gedicht van Martien Beversluis, om zijn uiterlijk reeds een te waardeeren bezit.

Bijzonder is het ook door zijn vorm: een hymne als drama geschreven. Immers de hymne is een verheven, meestal godsdienstig gedicht, bij uitstek lyrisch, als ontboezeming van de felle ontroering van den dichter. Het drama daarentegen bevat wel een lyrisch gedeelte, maar is in wezen episch, verhalend min of meer objectief een grootsch gebeuren, dat de dichter als van een afstand beschrijft.

Toch is de combinatie van deze twee genres hier tot een goed geheel geworden. De wisselende stemmingen van den dichter worden vertolkt door personen, die geen eigen bestaan leiden, maar slechts de gevoelens van den dichter vertolken. Zuiver allegorisch, als in een zeker soort middeleeuwsche drama's, zijn ze niet, daar vooral in het eerste deel de abstracte begrippen gepersonifiëerd worden door een historisch persoon. Het verleden, heden en toekomst spreken door stemmen, die samen het gevoel uitdrukken, dat den dichter bezielde bij de geboorte van het kind, dat in het heden den band weer verstevigt, die ons bindt aan het groote Oranjehuis en nieuwe uitzichten opent naar de toekomst.

Prachtig van beeld en toon is reeds dadelijk de

POPULAIR-WETENSCHAPPELIJKE SCHETSEN

Augustus' registratie: Davids restauratie

(bij Luc 2 : 1, 2.)

III.

De consolidatie van Davids troon.

We zagen dus, dat de beschrijving van Augustus, die nu voor het eerst zich uitstrekte ook tot Israël, feitelijk beteekende de opheffing van Davids troon, en van de afzondering van Abraham. Het scheen nu wel, alsof „Babel" hiermee een beslissenden voorsprong verkreeg op de „stad Gods", alsof de antichrist een definitieve overwinning behaalde op den Christus Gods, al dadelijk op het moment van Zijn geboorte. Toch is dat niet meer dan schijn. Want God handhaaft hier het werk van Zijn verlossing, zooals Hij dat in de afzondering van Abraham begonnen was, en het een zeker hoogtepunt had doen bereiken in de verheffing van David. En de antichrist moet nu zijn plaats gaan ruimen voor den Christus. Niet maar o n d a n k s de beschrijving, maar juist t e n g e v o l g e daarvan.

Want de mededeeling van Lucas aangaande die beschrijving houdt nog iets meer in. Langen tijd heeft het aan de exegeten nogal wat moeite gegeven, wat men met dit tweede vers beginnen moest. Want van critische zijde werd betoogd, dat Lucas zich hier heel erg had vergist. Hij plaatst deze beschrijving onder Cyrenius omstreeks het jaar 6 v ó ó r het begin onzer jaartelling. En uit Josephus zou blijken, dat Cyrenius pas als stadhouder optrad in het jaar 6 n á den aanvang van onze jaartelling, en toen ook eerst deze beschrijving had plaats gevonden. En waar men meende, dat de mededeelingen van Josephus geloof verdienden, zou Lucas zich dus 10 à 12 jaar hebben vergist; en daarmee kreeg natuurlijk zijn betrouwbaarheid als geschiedschrijver een geweldige deuk. Het zal wel daaraan zijn toe te schrijven, dat men in dit verband van schriftgeloovige zijde zich vooral heeft gespitst op de chronologische rechtvaardiging van dit bericht, en de theologische interpretatie ervan min of meer heeft verwaarloosd.

Wat nu die chronologische moeilijkheid betreft: in den laatsten tijd zijn de papieren van Lucas wel weer gerezen. De nieuwere commentaren neigen in vrij sterke mate ertoe, aan de nauwkeurigheid van Josephus te twijfelen. Niemand spreekt zich meer zoo stellig uit ten nadeele van Lucas, als indertijd Schürer dat deed, om nu hem alleen maar te noemen.[1]) Deze toch nam wel aan, dat Cyrenius (of Publius Sulpicius Quirinius) al eerder stadhouder was geweest over Syrië. Hij noemt als tijd de jaren 3—2 v. C. Maar deze periode kan onmogelijk dezelfde zijn, als die, waarin volgens Josephus de beschrijving viel.[2]) En dan betoogt hij in den breede, dat de mededeeling van Lucas onhoudbaar is. Zahn betoogde daarentegen, dat de vergissing lag bij Josephus.[3]) Men wees er op, dat het door Lucas gebezigde woord niet persé behoeft te beteekenen, dat Cyrenius toen s t a d h o u d e r was van Syrië. Het is ook de titel van iemand, die met een bizondere missie werd belast[4]), de titel van den legaat[5]), of van den „Finanzprokurator".[6]) Bovendien scheen een door Ramsay gevonden inscriptie het aannemelijk te maken, dat die vroegere werkzaamheid van Cyrenius in Syrië, hetzij als stadhouder of anderszins, aanmerkelijk vroeger was te stellen; volgens sommigen 11—8 v. C.[7]); en volgens anderen ± 5 v. C.[8]) Al is alles nog niet volkomen opgehelderd, ons geloof, dat Lucas zich niet vergiste, wordt door de feiten eerder bevestigd, dan geschokt.[9])

Maar wat ons nu meer interesseert, dat is de waarde van deze mededeeling in het groote raam der openbaring. Nu is het opmerkelijk, dat Lucas in zijn tweede boek op deze beschrijving terugkomt, en dan in dat verband enkele dingen noemt, die voor het verstaan van ons vers belangrijk zijn. Ik heb het oog nu op Hand. 5:37. Want dat hij daar dezelfde beschrijving bedoelt als hier, stemt ieder wel toe.[10]) En nu verhaalt hij daar, dat deze beschrijving den stoot gaf tot den opstand van Judas, den Galileër. Deze bestuursmaatregel, waarvan men tot dusver verschoond was gebleven, bracht een ontzaglijke opwinding teweeg onder het joodsche volk, en leidde tot de stichting van de fanatiek-nationalistische partij der Zeloten; de partij, die zich voortaan heel sterk zou laten gelden, en vooral bekend is uit het felle verzet tegen het romeinsche regiem in den laatsten tijd, onmiddellijk voor den ondergang van Jeruzalem. Maar bij scherp toezien bemerkt men de sporen van het Zelotisme ook gedurig in de evangeliën.[11]) Zoo wordt het jaar van Christus' geboorte ook het aanvangsjaar van het revolutionaire Zelotisme. Niet, dat er voor dien tijd nog geen praeformatie daarvan was geweest. Na de verovering van Jeruzalem door Pompejus in 63 v. C. bleef het in Palestina eigenlijk altijd onrustig. De vreemde heerschappij bracht een sterke gisting met zich mee, die voortdurend in relletjes zich openbaarde. Judas' vader Hizkia had zijn patriottisme al met den dood moeten boeten. Maar de zucht naar vrijheid bleef bestaan, en, vanuit bergholen veelal, het den regeerenden vorst lastig genoeg maken. Toch bereikte men op deze manier niet veel. Herodes wist deze

1) Gesch. d. jüd. Volkes, I, 5. Aufl. 508—543.
2) Schürer, a.w. 322f.
3) Zahn, Lukas, 129—135; zie ook Exkurs IV (S. 751—755).
4) Zahn, ad loc.; Rengstorf, (N. T. Deutsch III) 28.
5) Schlimmer—de Boer, 360.
6) Pickl, Messiaskönig Jesus, 272.
7) Deissmann, L. v. O. 4f; vgl. Bouma, Bijb. Hdb. II, 8v. en Greijdanus, ibid. 190v.
8) Schlimmer—de Boer 581; vgl. daarbij Schürer, a.w. 323.
9) Bouma en Greijdanus (zie aant. 7); Rengstorf, a.w. 28; Deissmann, 231f. Pickl, a.w. 271—281, meent, dat er geen tegenspraak is tusschen Lc. en Jos.
10) Ook Schürer, 543.
11) Bornhäuser, Geb. u. Kindh., 97; Rengstorf, 29; Zahn, 124; en vooral Pickl, passim; en Kittel, Th. Wtb. II, 886, 36ff.